

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (1296-1359), ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὑπῆρξε ὁ μεγαλύτερος θεολόγος τῆς ἐποχῆς του καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους τῆς ἱστορίας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ παρουσία του, πού κυριάρχησε στὶς θεολογικὲς διαμάχες τοῦ δέκατου τέταρτου αἰώνα, ἐπηρέασε βαθύτατα τὴ μετέπειτα ζωὴ καὶ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μας, γιὰ ν' ἀποτελέσει τὴ βάση τῆς θεολογικῆς ἀνανεώσεως τῆς ἐποχῆς μας. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἡ ἔντονη πολεμικὴ, πού ἀσκήθηκε ἀπὸ τὴ λατινικὴ προπαγάνδα ἐναντίον τοῦ προσώπου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἐνίσχυσε περισσότερο τὴν εὐλάβεια τῶν πιστῶν πρὸς τὸν ἅγιο! Στὸ ἐπίπεδο ὅμως τῆς θεολογίας, ἰδιαίτερα στὰ πλαίσια τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, σημειώθηκε ἕνας πρόσκαιρος παραμερισμὸς τῆς διδασκαλίας του, ἐνῶ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας τὸ θεολογικὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν ἀνανεώθηκε.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σέ ὅλες τὶς ὀρθόδοξες χώρες, ὅπως καὶ στὴν ὀρθόδοξη διασπορά, ὅπου σημειώθηκε κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους κάποια θεολογικὴ ἀνανέωση, αὐτὴ στηρίχθηκε στὴν καλλιέργεια ἢ τὴν ἐπαναπροσέγγιση τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ μόνιμη ὅμως ἐστία, πού διατήρησε ζωντανή τὴ διδασκαλία του καὶ κατέστησε δυνατὴ τὴν περαιτέρω μελέτη καὶ προβολή της, ἦταν τὸ Ἅγιον Ὁρος.

Ἡ ἀνανέωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὴ διδασκαλία του ὑποδηλώθηκε μέ τὶς μελέτες τοῦ Θ. Χατζησταύρου, μετέπειτα ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Β², καὶ τοῦ ρώσου ἐπισκόπου Ἀλεξίου³, περισσότερο ὁμως μέ τὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Παταμχαήλ, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Πετρούπολις - Ἀλεξάνδρεια 1911. Ἀργότερα παρουσιάστηκαν πολλές μελέτες καὶ ἐκδόσεις ἀνέκδοτων ἔργων του σέ ὁλόκληρο τὸν ὀρθόδοξο κόσμο, καὶ ἰδιαίτερα στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν ὁποία διαποίμανε ἐπὶ μία περίπου δεκαετία καὶ στὴν ὁποία φυλάσσονται ὡς σήμερα τὰ ἱερὰ λείψανά του.

1. Βλ. σχετικὰ Ἀρχ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, καὶ ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 2(1918), σ. 345 κ.ἐ.

2. *Αἱ περί τῶν ἡσυχαστῶν τῆς ἰδ' ἐκατονταετηρίδος καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐριδές*, Leipzig 1905.

3. «Vizantijskie cerkovnye mistiki XIVgo veka» (Οἱ μυστικοὶ τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν δέκατο τέταρτο αἰώνα), *Pravoslavnyi Sobesednik*, Kazan 1906.

Τό 1936 ο ρώσος θεολόγος και μοναχός της Ί.Μ.Παντελεήμονος του Αγίου Όρους Βασίλειος Κρίνοχέινε μετέπειτα επίσκοπος Βρυξελλών, δημοσίευσε στα ρωσικά μελέτη για την άσκητική και θεολογική διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Παλαμά⁴, που μεταφράστηκε στα αγγλικά και τα γερμανικά. Στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης αυτής, όπου παρουσιάζονται η σπουδαιότητα του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά για την ὁρθόδοξη θεολογία, ο συγγραφέας παρατηρεί: «Αν θέλουμε να περιγράψουμε συνοπτικά τη σπουδαιότητα του αγίου Γρηγορίου Παλαμά στην ανάπτυξη της ὁρθόδοξης σκέψεως, ὀφείλουμε να πούμε ότι ἡ παραδοσιακή άσκητική και μυστική διδασκαλία της ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς βρήκε στά ἔργα του όχι μόνο την πλήρη καί συστηματική ἔκφραση, ἀλλά καί τή θεολογικοφιλοσοφική δικαίωσή της. Μὲ τή διδασκαλία του γιά τό ἄκτιστο φῶς καί τίς θείες ἐνέργειες δημιούργησε ἕνα ἀκατάλυτο θεμέλιο γιά τήν παραδοσιακή μυστική θεολογία τῆς ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Γιατί μόνο μέ βάση αὐτή τή διδασκαλία μπορεῖ κανεῖς μέ συνέπεια νά δεχθεῖ τήν πραγματικότητα τῆς κοινωνίας τοῦ Θεοῦ μέ τόν ἄνθρωπο καί τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, χωρίς νά διατρέξει τόν κίνδυνο νά δδγηθεῖ σέ πανθεϊστική σύγχυση τοῦ δημιουργήματος μέ τή θεότητα»⁵.

Τό ἴδιο ἔτος, κατά τό ὁποῖο δημοσιεύθηκε τό βιβλίο τοῦ μοναχοῦ Βασιλείου, πραγματοποιήθηκε καί τό πρῶτο Συνέδριο Ὁρθοδόξου Θεολογίας στήν Ἀθήνα. Σ' αὐτό ὁ διαπρεπής ρώσος θεολόγος π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, καθηγητής τότε τοῦ Ἰνστιτούτου Ὁρθοδόξου Θεολογίας στό Παρίσι, παρουσίασε μιά μνημιώδη εἰσήγηση γιά τήν ἀνάγκη ἐπιστροφῆς στήν παράδοση τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, πού κατέληγε μέ τήν προτροπή: «Ἄς γίνουμε περισσότερο Ἑλληνες, γιά νά γίνουμε ἀληθινά ὁρθόδοξοι»⁶. Μὲ τήν προτροπή αὐτή ἐννοοῦσε σαφῶς καί τήν ἀνάγκη ἐπιστροφῆς στή διδασκαλία τοῦ αγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά γιά τίς ἄκτιστες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, πού παρέμενε σχεδόν ἄγνωστη στά θεολογικά ἔγχειρίδια⁷. «Ὡς λατρεύοντες», παρατηρεῖ σέ εἰσήγησή του μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐξακοσιοστῆς ἐπετείου τῆς κοιμήσεως τοῦ αγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά, «εὐρισκόμεθα ἀκόμη ἐν τῇ παραδόσει τῶν Πατέρων. Δέν θά ἔπρεπε νά εὐρισκόμεθα ἐν τῇ αὐτῇ παραδόσει καί ὡς θεολόγοι, ὡς διδάσκαλοι τῆς

4. «Asketiques i bogoslovskoe ucenie sv. Gregorija Palamy», *Seminarium Kondokovianum* XIII, Prague 1936, σ. 99-154.

5. Mönch Wassilij, *Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorius Palamas*, Wüzburg 1939, σ. 89-90.

6. «Patristic and Modern Theology», στό *Procès-Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, Athènes 1939*, σ. 242.

7. Βλ. ὁ.π., σ. 239.

Ὁρθοδοξίας»⁸. Ὁ ἴδιος γνώριζε καί χρησιμοποιοῦσε ἀπό καιρό τή διδασκαλία τοῦ αγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά⁹.

Τῇ μελέτῃ τοῦ Κρίνοχέινε, πού ἐπιμένει ἰδιαίτερα στήν άσκητική διδασκαλία τοῦ αγίου Γρηγορίου, ἀνέλαβε νά συμπληρώσει μετὰ μερικά χρόνια ὁ καθηγητής τοῦ Ἰνστιτούτου Ὁρθοδόξου Θεολογίας ἀρχιμ. Κυπριανός Κέρν, ἐπιμένοντας στή θεολογική διδασκαλία. Ἡ σχετική μελέτη τοῦ Κυπριανοῦ Κέρν μέ τόν τίτλο «Les éléments de la théologie de Grégoire Palamas»¹⁰ ἀναλύει τά κύρια στοιχεῖα τῆς θεολογίας τοῦ αγίου Γρηγορίου Παλαμά. Ὁ ἴδιος συγγραφέας παρουσίασε καί τήν Ἀνθρωπολογία τοῦ αγίου Γρηγορίου Παλαμά, πού δημοσιεύτηκε στά ρωσικά τό 1950. Τέλος σημαντική γιά τή ρουμανική, ἀλλά καί γενικότερα γιά τήν ὁρθόδοξη θεολογία, ἦταν ἡ συμβολή τοῦ πρωτοπρεσβύτερου Δημητρίου Στανιλοάε, πού παρουσιάσθηκε μέ τό ἔργο του *Viatsa si invatatura sf. Grigorie Palama*, Sibiu 1936, καί τήν πλούσια θεολογική παραγωγή του πού ἀκολούθησε.

Εὐρύτερη ἀπήχηση στό χώρο τῆς Ὁρθοδοξίας ἀλλά καί ἔξω ἀπό αὐτόν εἶχε τό θεολογικό ἔργο τοῦ καθηγητῆ Βλαδίμηρου Lossky. Αὐτό εἶναι βαθύτατα ἐπηρεασμένο ἀπό τή διδασκαλία τοῦ Παλαμά, τήν ὁποία διακαίως θεωρεῖ ὡς σύνθεση ὁλόκληρης τῆς προγενέστερης ὁρθοδόξου παραδόσεως¹¹. Τή θέση αὐτῇ παρουσιάζει ἐμφαντικότερα ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ λέγοντας ὅτι ἡ θεολογία τοῦ αγίου Γρηγορίου Παλαμά δέν ὑπῆρξε «θεολογία ἐπαναλήψεων», ἀλλά «δημιουργική προέκταση τῆς ἀρχαίας παραδόσεως»¹². Ἡ θεολογική διδασκαλία τοῦ αγίου Γρηγορίου ἀποσκοποῦσε στήν προάσπιση τῆς ἀλήθειας τῆς χριστιανικῆς ἐμπειρίας. Σκοπός καί τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ θέωση. Πηγὴ καί δύναμη τῆς θεώσεως εἶναι ἡ ἄκτιστη χάρη τοῦ Θεοῦ, πού δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τή θεία οὐσία, ἀλλά ἀποτελεῖ τή φυσική ἐνέργειά της. Ἡ διάκριση αὐτῇ μεταξὺ οὐσίας καί ἐνέργειας στό Θεό, μολονότι εἶναι πραγματική, δέ σημαίνει καί διαίρεση: «Εἰ καί διενήνοχε τῆς φύσεως, οὐ διασπᾶται ταύτης ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις»¹³. Χωρίς τή διάκριση αὐτῇ ἡ περί θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία, πού χαρακτηρίζει ὁλόκληρη τήν πατερική παράδοση, καθίσταται ἀδιανόητη.

8. Πανηγυρικός Τόμος ἑορτασμοῦ τῆς ἐξακοσιοστῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ αγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά, ἔπιμ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 247-8.

9. Βλ. π.χ. τό ἄρθρο του «Δημιουργία καί Δημιουργικότητα», στό *Δημιουργία καί Ἀπολύτρωση* (μετάφρ. Π. Πάλλη), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 49 κ.έ. Τό ἄρθρο αὐτό δημοσιεύτηκε γιά πρώτη φορά στό Παρίσι τό 1928.

10. «Irenikon» 20(1947), σ. 6-33, 164-193.

11. Βλ. *Vision de Dieu*, Neuchâtel 1962, σ. 128 κ.έ.

12. Πανηγυρικός Τόμος, σ. 248.

13. Θεοφάνης, PG 150, 940 C.Γ. Φλωρόφσκυ, ὁ.π., σ. 252.

Υπό την επίδραση της διδασκαλίας του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά έγραψε ενδιαφέρουσες μελέτες για την πνευματική ζωή και τη θέωση του ανθρώπου και ή ρωσίδα Myrtha Lot-Borodine¹⁴.

Η πληρέστερη όμως προσέγγιση και αξιοποίηση της παραδόσεως του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά δέν ήταν δυνατή χωρίς την έρευνα όλων των συγγραμμάτων του. Βέβαια οι βασικές θέσεις της θεολογίας του ήταν γνωστές από τά έργα του που εξέδωσαν ο Migne, ο Σοφοκλής Οικονόμος ό εξ Οικονόμων και άλλοι λαϊκότεροι εκδότες. Τό μεγαλύτερο όμως μέρος των συγγραμμάτων του παρέμεινε ανέκδοτο. Σημαντική προσπάθεια για τη μελέτη και έκδοση των ανέκδοτων κειμένων του αγίου Γρηγορίου Παλαμά έγινε από τον καθηγητή του Ίνστιτούτου Όρθόδοξου Θεολογίας στο Παρίσι και ήδη καθηγητή και κοσμήτορα του Θεολογικού Σεμιναρίου της Ν. Υόρκης πρωτοπρεσβύτερο Ιωάννη Meyendorff. Ό π. Ιωάννης παρουσίασε την πρώτη κριτική έκδοση του τριμερούς συγγράμματος του Γρηγορίου Παλαμά *Υπέρ των Ιερών ήσυχάζόντων* με παράλληλη γαλλική μετάφραση¹⁵. Επιπλέον συνέταξε όγκώδη εισαγωγή στη σπουδή του αγίου Γρηγορίου Παλαμά¹⁶, στο παράρτημα της οποίας παραθέτει αναλυτικό πίνακα των συγγραμμάτων του με παράλληλη ένδειξη των εκδόσεων και των βασικών χειρογράφων στά όποια αυτά διασώθηκαν, ενώ σέ ειδικό τεύχος που δημοσιεύθηκε στη σειρά «*Maîtres spirituels*» παρουσίασε τον αγιο Γρηγόριο Παλαμά μέσα στην πορεία του όρθόδοξου μυστικισμού¹⁷. Μέ τό τριμερές αυτό έργο του, όπως και μέ πολλά άλλα άρθρα και δημοσιεύματα σέ έγκυκλοπαίδειες και περιοδικά, ό π. Ιωάννης Meyendorff συνέβαλε αποφασιστικά στην πληρέστερη προσέγγιση και προβολή του προσώπου και της διδασκαλίας του αγίου Γρηγορίου.

Σημαντικές για την ακριβέστερη προσέγγιση της διδασκαλίας του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά ήταν και οι κριτικές παρεμβάσεις του πρωτοπρεσβύτερου, και στη συνέχεια καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης π. Ιωάννη Ρωμανίδη¹⁸.

Σταθμό στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για τον αγιο Γρηγόριο τον Παλαμά σημείωσε ό έορτασμός της μνήμης των 600 ετών από την κοίμησή του, που πραγματοποιήθηκε τό 1959 στη Θεσσαλονίκη με πρωτοβουλία

14. Βλ. ιδίως τη μελέτη της, *La déification de l'homme selon la doctrine des Pères grecs*, Paris 1970, όπου αναδημοσιεύονται άρθρα, που δημοσιεύτηκαν στο *Revue de l'histoire des religions*, τόμ. 105-7(1932-33).

15. *Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes* (Introduction, texte critique, traduction et notes), Louvain 1959.

16. *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959.

17. *St. Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris 1959.

18. «Notes on the Palamite Controversy and Related Topics», στο *The Greek Orthodox Theological Review* 6(1960-1) και 9(1963-4).

της Ίερās Μητροπόλεως. Μέ την εύκαιρία του έορτασμού αυτού εκδόθηκε και αξιόλογος πανηγυρικός τόμος¹⁹. Τό σημαντικότερο όμως γεγονός ήταν ή ανάληψη της εκδόσεως όλων των έργων του αγίου, που πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία και επιμέλεια του καθηγητή της Πατρολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Παναγιώτη Χρήστου. Μέ τη συνεργασία πολλών θεολόγων, κυρίως από τό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, εκδόθηκαν ήδη τέσσερις όγκώδεις τόμοι μέ τον γενικό τίτλο *Γρηγορίου του Παλαμά, Συγγράμματα* (Θεσσαλονίκη 1962, 1966, 1970 και 1988).

Η πληρέστερη παρουσίαση των έργων του αγίου κατέστησε δυνατή και την πραγματοποίηση πληρέστερων θεολογικών μελετών. Από τά έργα που δημοσιεύθηκαν κατά την τελευταία αυτή περίοδο μπορούν να σημειωθούν ή μονογραφία του π. Αμφιλοχίου Ράντοβιτς, ήδη μητροπολίτη Βανάτου, μέ τίτλο *Τό μυστήριο της Άγίας Τριάδος*, Θεσσαλονίκη 1973, τό σύγγραμμα του μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, *Ό άγιος Γρηγόριος ό Παλαμάς, ό βίος και ή θεολογία του*, Άγιον Όρος-Θεσσαλονίκη 1976, τά άρθρα και οι μελέτες του Π.Χρήστου, που περιλαμβάνονται στο τρίτο τεύχος των θεολογικών μελετημάτων του μέ τον τίτλο *Νηπτικά και ήσυχαστικά*, Θεσσαλονίκη 1977, και τό βιβλίο μας *Παλαμικά Θεσσαλονίκη 1975* και 1983, όπως και άλλα ειδικότερα μελετήματα. Τέλος πολλές μελέτες για ειδικότερες πτυχές της διδασκαλίας του αγίου Γρηγορίου Παλαμά φιλοπονήθηκαν από καθηγητές και έρευνητές ιδιαίτερα της Θεσσαλονίκης, ενώ ή θεολογία του αγίου μπορεί να λεχθεί ότι σφραγίζει τό θεολογικό έργο του Πανεπιστημίου της πόλεώς μας.

Μέ τη μελέτη και προβολή της διδασκαλίας του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά έπηρεάστηκε ή νεώτερη όρθόδοξη θεολογία και τονίστηκε ό έμπειρικός χαρακτήρας της. Η όρθόδοξη Δογματική, ή Ήθική, ή Έρμηνευτική και γενικότερα όλόκληρη ή θεολογική έπιστήμη δέχθηκε την ευεργετική επίδρασή της. Η αϊχμαλωσία στη στείρα νοσηιαρχική και εκκοσμηκευμένη θεολογία της Δύσεως άρχισε να δίνει τη θέση της σέ μία δημιουργική παρουσία, που τρέφεται από την κληρονομία του παρελθόντος, έχει την αίσθηση του παρόντος και προχωρεί μέ την προσδοκία του μέλλοντος. Έτσι και ή τοποθέτηση της Όρθόδοξης Έκκλησίας άπέναντι στις χριστιανικές όμολογίες της Δύσεως βρήκε την αυθεντική βάση της. Η μέθοδος που επικρατούσε στο παρελθόν, να χρησιμοποιούνται στο διάλογο μέ τους Πρότετους Ρωμαιοκαθολικούς προτεσταντικές και στο διάλογο μέ τους Πρωτεστάντες ρωμαιοκαθολικές απόψεις, παραμερίστηκε, αφήνοντας στη θέση της μία γνησιότερη και αυθεντικότερη αυτοσυνειδησία και έκπρσώπηση

19. Πανηγυρικός Τόμος έορτασμού της έξακοσιοστής έπετειού του θανάτου του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, Θεσσαλονίκη 1960.

τῆς Ὁρθόδοξιας. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία δέν ἀναζητεῖ τή θέση της ἀνάμεσα στή ρωμαιοκαθολική καί τήν προτεσταντική, ἀλλά τήν ἔχει πρὶν ἀπὸ αὐτές καί τή διατηρεῖ ἀνεξάρτητα πρὸς αὐτές. Ἔτσι ἄλλωστε μπορεῖ νά προσφέρει ἀληθινὴ βοήθεια καί σ' αὐτές.

Ἡ αὐθεντικότητα, ὁ δυναμισμός, ἀλλά καί ἡ ἐπικαιρότητα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀνοίξαν νέους ὀρίζοντες στὴν ὀρθόδοξη θεολογία τῆς ἐποχῆς μας, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐνίσχυσαν τὴν ὀργανική σχέση της μέ τὴν παράδοση. Στόν πρόλογο τῶν *Παλαμικῶν*, πού γράφηκε πρὶν ἀπὸ δύο περίπου δεκαετίες, ὑποστηρίχθηκε, πὼς πρέπει νά θεωρεῖται βέβαιο ὅτι ἡ πορεία τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας στόν προσεχῆ μέλλον θά ρυθμίζεται ἀποφασιστικά ἀπὸ τὴν παλαμική παράδοση. Σήμερα μποροῦμε νά προσθέσουμε ὅτι ἡ ρυθμιστικὴ αὐτὴ παρουσία τῆς παραδόσεως τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, πού εἶναι ταυτόσημη μέ τὴν παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἐντείνεται καί ἐπεκτείνεται, μέ γόνιμες πάντοτε ἐπιδράσεις καί ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας.

«*Παῖδες τοῦ Μυροβλύτου*»:
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ Σ' ΕΝΑ ΧΩΡΙΟ ΑΠΟ ΤΗΝ «ΑΛΩΣΗ
ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ»
(ἐκδ. Στ. Κυριακίδου, σ. 94,23-29)

Μνήμη Στέφανου Παπαδόπουλου

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ

* Τό κείμενο δημοσιεύεται ἐδῶ ὅπως ἐκφωνήθηκε· συνοδεύεται ὡστόσο ἀπὸ τὴν ἀπατητὴ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση. Ἡ ἐκτύπωση τῆς ἐργασίας ἔτυχε νά ἀκολουθήσει χροτόν θάνατο τοῦ ἀγαπητοῦ δασκάλου, καθηγ. Στέφανου Παπαδόπουλου, ὁ ὁποῖος συμπτωτικά προήδρευε στή συνεδρία στὴν ὁποία ἔγινε ἡ ἀνακοίνωσή μου. Μὲ συγκίνηση ἀφιερώνω τὴ μνήμη τοῦ αὐτοῦ τό δημοσίευσμα.